

УДК 81:811.581

DOI 10.35254/bsu/2025.74.8

Байшериева Ж.Р.*К.Карасаев атындагы БМУ,
ага окутуучу***Букабаева Ж. С.***К.Карасаев атындагы БМУ,
ага окутуучу
e-mail: zhbukabaeva@bhu.kg*

КЫТАЙ-КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ АДАМДЫН МҮНӨЗҮН БИЛДИРҮҮЧҮ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК БИРДИКТЕР

Кыскача мазмуну

Изилдөө адамдын мүнөзүн сүрөттөгөн фразеологиялык бирдиктерге топтолгон, өзгөчө кытай жана кыргыз тилдеринде. Бул изилдөөнүн актуалдуулугу фразеологизмдер тарыхый окуялар, маданий өзгөчөлүктөр жана элдердин мадени ойду жөнөкөйлөтүп сүрөттөйт фактысынан келип чыгат. Макалада ушундай фразеологиялык бирдиктерди сөз айтканда колдонуунун негизги өзгөчөлүктөрү детально талданат, адамдын оң сапаттарын жана терс жүрүм-турумунун белгилерин билдирген эки негизги категория ажырап көрсөтүлгөн. Оң сапаттар озумдук, адилеттүүлүк, чынчылык, туруктуулук жана батырлыкты камтыйт толугу менен. Терс жүрүм-турумдун бардык белгилери жигердүүлүк, ленүүлүк, карымсыздык, айшыбай айту, жалган, ээжлеп кыянатчылык, кой күч, ачсуйдуулук жана коркоктуку толугу менен чагылдырат. Аныкталды, эки тилде де мааниси окшош фразеологизмдер жана семантикасы боюнча ар башка болгон бирдиктер бар экендиги.

Түйүндүү сөздөр: салыштырмалуу анализ, маданий айырмачылыктар, тилдик дүйнө картасы, идиоматиялык айтылыштар, лингвистиялык изилдөө, тилдик-ара салыштыруу, улуттук менталитеттер, характердин семиотикасы, метафоралык айтылыштар, маданий номинация

Байшериева Ж.Р.*БГУ им. К.Карасаева,
старший преподаватель***Букабаева Ж.С.***БГУ им. К.Карасаева,
старший преподаватель
e-mail: zhbukabaeva@bhu.kg*

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ХАРАКТЕР ЧЕЛОВЕКА В КИТАЙСКОМ И КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Исследование сосредоточено на фразеологических единицах, описывающих характер человека в китайском и кыргызском языках. Актуальность проведенного изучения обусловлена тем, что фразеологизмы содержат богатую информацию об исторических событиях, культурных особенностях и национальном менталитете народов. В работе детально анализируются основные особенности использования таких единиц в речи, четко выделены две основные категории: выражающие положительные качества человека и отрицательные черты характера. Положительные качества четко включают профессиональную умелость, справедливость, искренность, твёрдость и боевой дух. Отрицательные черты характера выражают грубость, ленивость, нестабильность, обман, лицемерие, хитрость, жестокость, скупость и трусость. Установлено, что в обоих языках существуют вполне идентичные по смыслу фразеологизмы, а также различающиеся по семантике и применению.

Ключевые слова: сравнительный анализ, культурные различия, языковые картины мира, идиоматические выражения, лингвистическое исследование, межъязыковое сопоставление, национальные менталитеты, семиотика характера, образные выражения, культурная номинация

Baisherieva Zh.R.,

BSU named after Karasaeva,

Lecturer at

Bukabayeva Zh. S.

BSU named after Karasaeva,

Lecturer at

e-mail: zhbukabaeva@bhu.kg

PHRASEOLOGICAL UNITS EXPRESSING HUMAN IN CHINESE AND KYRGYZ LANGUAGE

Abstract

The research focuses on phraseological units describing human character in Chinese and Kyrgyz languages. The relevance of this study is justified by the fact that phraseological expressions contain rich information about historical events, cultural characteristics, and national mentality. The paper analyzes features of using such units in speech, distinguishing two main categories: those expressing positive human qualities and negative character traits. Positive qualities include competence, justice, sincerity, firmness and courage. Negative traits express rudeness, laziness, instability, deception, hypocrisy, cunning, cruelty, greed and cowardice. Both languages contain phraseological units identical in meaning, as well as differing in semantics and practical application.

Keywords: comparative analysis, cultural differences, linguistic worldviews, idiomatic expressions, linguistic research, cross-linguistic comparison, national mentalities, semiotics of character, figurative expressions, cultural nomination

Негизинен эле кытай жана кыргыз тилдери фразеологизмдерге эң эле бай десек жаңылышпайбыз. Азыркы кытай

- кыргыз тилиндеги фразеологизмдер көркөм адабий чыгармаларда да кеңири колдонулат.

Фразеологиялык бирдиктерге кызыгуу Кыргызстанда да, Кытайда да актуалдуу маселелердин бири болгон. Анткени фразеологизмдерде ар кандай кубулуштар жана айлана - чөйрөгө болгон мамилелер, тарыхый жана маданий окуялар, адамдардын бир бирине болгон карым - катнашы, мамилеси, адамзаттын мүнөзү, сыпаты ачык жана таамай чагалдырылган [1, 127 б.]. Фразеологиялык бирдиктер бул тарыхый окуяларды, императорлордун династияларынын ачкычтарын, маанилүү согуштардагы жеңилүү жана жеңиштердин сырларын сактоочулардын бир тармагы болуп саналат [2, 15 б.].

Кытай - кыргыз фразеологиясынын ичинен адамдын сапатын, мүнөзүн билдирүүчү фразеологизмдер аз эмес. Адамдын сапатын, мүнөзүн билдирүүчү фразеологизмдерди негизинен көбүнчө окумуштуулар эки топко бөлүшөт. Алардын биринчиси адамдын жакшы, оң сапаттарына карата колдонулса, экинчиси жаман, терс сапаттарды билгизет [3, 4 б.].

Оң сапаттарды билдирген фразеологизмдер өз ара төмөнкүдөй майда топторго бөлүнөт:

1) адамдын чебер, уз, акылдуу, кылдат экендигин билдирүүчү фразеологизмдер: колунан көөрү төгүлгөн, жез тандай, иш билиги, оозунда сөзү бар, чукугандай сөз табуу, чымыны баратагы таш жарган, айттырбай билген, көкүрөгү тунук, куйма кулак, 百事通 – билгич, ак көрпө жайыл, 笔底生花 – сөз чебери, 巧舌如簧 - жез тандай, 鞭辟入里 – билими терең, 博学多才 - билидүү нары кабилеттүү киши, 德才兼备 – нары билимдүү, 多面手 - чебер, 全知全能 - колунан көөр төгүлгөн, 精明强干 – зейрек нары жөндөмдүү, 良师益友 – мыкты устаз, 能说能到 – чечен, сөзмөр; 2) калыстыкты, адилеттикти, эмгекчилдикти билгизген фразеологизмдер: кара кылды как жарган, ак жүрөк, көзү түз, 不偏不倚 - кара кылды как жаруу, 废寝忘食 – эмгекчил, 奋发图强 – күжүрмөн, 艰苦朴

素 – күжүрмөн нары карапайым, 铁面无私 – калыс; 3) ак ниеттүүлүктү, момундукту, бирөөгө кара санабагандыкты билгизген фразеологизмдер: ак көңүл, ала жипти аттабаган, кой оозунан чөп албаган, ичи жакшы, ичине кир сактабаган, оор басырык, оюунда кара жок, бирөөнүн мышыгын пыш дебеген, башы оор, жайдак төш, ала көөдөн, 赤字之心 - ак көңүл, 古道热肠 – ыкластуу, 好心肠 - ак ниет, 好心眼儿 – чын пейил, 老老实实 – жоош ыкыластуу, 两袖清风 – момун, жоош, 披肝沥胆 – ак пейил, 天真烂漫 – таза ниеттүү, 温文尔雅 – кичипейил; 4) чыйрактыкты, бышыктыкты, шайдооттукту, билдирүүчү фразеологизмдер: эти тирүү, тири карак, колдон суурулган, биттин ичегисине кан куйган, жемин жедирбеген, башы бышкан, бычакка сап болгондой, тири карак, 不败之地 – жеңилбес, 短小精悍 – эпчил нары шамдагай, 谨小慎微 - сагызгандай сак, 能文能武 - эл ичинде да жоо бетинде да шамдагай, 轻轻快快, 手急眼快 – шамдагай; 5) кайраттуулукту, баатырдыкты, тайманбастыкты, чыдамкайлыкты билдирүүчү фразеологизмдер: жүрөгүндө оту бар, жүрөгү курч, жүрөгү тоо, жолборр жүрөк, ит жандуу, жүрөгүндө жалы бар, көк жал, сай кашка, эр көкүрөк, 百战百胜 - жеңилбес, 百折不挠 – майышпас, 大刀阔斧 – жүрөктүү эр, 孤单单英雄 - жоо жүрөк баатыр, 降龙伏虎 - теңдеши жок күчтүү, 老当益壮 – карыса да кайраттуу, 仁人志士 – ар намыстуу, 生龙活虎 - арстандай айбаттуу, жолборстой кайраттуу, 一身是胆 - эр жүрөк, 移山倒海 – күчтүү; 6) боорукерликти, боор ооругандыкты билдирүүчү фразеологизмдер: жаны ачуу, кабыргасы кайышуу, ичи ооруу, чил боор, 情有可原 – кечиримдүү; 7) берешендикти, марттыкты, акылдуулукту, жайдарылыкты, көтөрүмдүүлүктү билдирүүчү фразеологизмдер: чечекейи чеч, колу ачык, ак көрпө жайыл, жобуулуу кара инген, жен билги, кең пейил, сакадай бою сары алтын, 曾经沧海 - көптү көргөн, 好样儿的 - ачык мүнөз, 和

风细雨 – сабырлуу, 平心静气 – сабырдуу, 平易近人 – тили жатык, 虚怀若谷 – кең пейил, 毅然决然 – чечкиндүү.

Оң сапатка, жакшы мүнөзгө терс сапат, начар мүнөз карама - каршы коюлат. Адамдын терс мүнөзүн ашкерелеп көрсөткөн фразеологизмдер да өз ичинен бир нече топторго бөлүүгө болот. Алар төмөнкүлөр:

1) оройдук, албууттукуту, кошоматчылыкты, бузукулукту, урушчаактыкты билдирүүчү: беттен алуу, мурду менен тийүү, мурду менен бир тийүү, тумшугу менен бир тийүү, жаалы катуу, кабагына кар жааган, мурдун көтөрүү, сиркеси суу көтөрбөс, териси тар, каны суюк, чаар баш, кун тийген жердин күкүгү, оң карама, 愁眉不展 – кабак ачпоо, 狗腿子 – кошоматчы, 狗彘不如 – иттен да кадырсыз, 横眉怒目 – кабагына кар жааган, 牛鬼蛇神 – бузуку; 2) кыйынчылыкты, кежирликти, көңүл келбестикти билдирүүчү фразеологизмдер: кежиги жок, тоң моюн, кежигеси кер тартуу, ак кол, алма быш оозума түш, желкеси жок, жоон моюн, кер аяк, кой-айга келбес, кыялы чатак, терс аяк, ак кол, ак чүч, жатып ичер, 笨手笨脚 – ийкемсиз, 痴心妄想 – акмак кыял, 毛手毛脚 – кайдыгер, 好吃懒做 – жалкоо, 偻头偻脑 – орой мүнөз, кырс мүнөз, 懒洋洋 – жалкоо, 死心塌地 – кежир, 死心眼儿 – кырс; 3) туруксуздукту, көрөндүктү, көпкөндүктү, мактаанчаакты билдирүүчү фразеологизмдер: жел өпкө, жел таман, өпкөсү жок, көзүн май басуу, семиз ооз, ала көөдөн, көөдөнүн көтөрүү, бөрк ал десе баш алган, 摆官架子 – чоңсунуу, керсейүү, 多嘴多舌 – маңыз, 耳软心活 – ишенчээк, 三百五 – дердеңбай, 高视阔步 – текеберленүү, 见异意迁 – туруксуз, 老气横秋 – мактаанчаак, 利令智昏 – көзүн май басуу, 离心离德 – ала көөдөн, 目中无人 – көөп кетүү; 4) ушакчылык, калп айтканды билдирүүчү фразеологизмдер: узун кулак, ачык ооз, беш өрдөгүн учуруу, 搬弄是非 – чагым жасоо, калпты чындаштыруу; 5) эки жүздүүлүк-

тү, уяты жоктукуту билдирүүчү фразеологизмдер: жүзү кара, күн тийген жердин чоросу, күн карама, оозу мурду кыйшайбоо, ары жок, бети жок, бети калың, жүзү кара, кара жүздүүлүк, кара өзгөй, эки жүздүү, 不要脸 – бетпак, 不知羞耻 – уят сыйытты билбөө, 厚颜无耻 – бетсиз, 荒淫无耻 – уятсыз, 假惺惺 – эки жүздүүлүк, 口蜜腹剑 – тили бал, ичи заар, 口是心非 – сөзү башка да жүрөгү (көңүлү) башка, 老面皮 – бети калың, 两面三刀 – эки жүздүү, 没良心 – намыссыз, 色厉内荏 – сырты жалтырак, ичи калтырак, 双重人格 – эки беттүү, 死皮赖脸 – бети калың; 6) митаамдыкты, куулукту, арамзалыкты билдирүүчү фразеологизмдер: алчы – таасын жеген, кудайдан жөө качкан, котур ташы койнунда, суу жукпаган, куу каптал, баш териси бузук, ичи арам, ичи кара, мышык сопу, жүргөн жерине чөп чыкпайт, ичине кара таруу айланбайт, ичи бузук, тузу арам, капкан бузуп, тузак үзгөн, кой терисин жамынган, дини кара, суудан кургак чыккан, 包藏祸心 – арамза, 不怀好意 – нээти жаман, 赤口毒舌 – уу тилдүү, 翻云复雨 – айлакер, 狐狸尾巴 – арам, 江湖骗子 – жер куруткан шумпай, 狡兔三窟 – куу, 狼心狗肺 – кара көңүл, 貌合神离 – котур ташы койнунда, 野心勃勃 – чектен ашкан кара ниет, 野心家 – кара ниет киши; 7) зулумдук, ыраыймыздык, кошоматчылык, жегичтике карата колдонуучу фразеологизмдер: таш боор, кара боор, кызыл камчы, кара жемсөө, алкы бузук, боору таш, кан ичкич, кара мүртөз, кулкуну бузук, кылычынан кам тамган, беш бүктөлүү, камчысын чабуу, күн тийген жердин күкүгү, 卑鄙无耻 – жүзү кара, 背信弃义 – кара беттик кылуу, 恶贯满盈 – ашкан бузуку, 高利贷者 – сүткор, 心狠手辣 – боору таш; 8) сарандыкты, зыкымдыкты көрсөтүүчү фразеологизмдер: кесип алса кан чыкпаган, битин сыгып канын жалаган, түк бүткөн сайын калтыраган, чычкан мурдун канатпаган, колу кууш, оозу тойсо да көзү тойбоо, чычканга кебек алдырбаган, бите карын, жез

тырмак, колу чүрүш, 分斤掰两 – сараң, 看财奴 - кесип алса кан чыкпаган, битин сыгып канын жалаган, 利益主义 - өзүмчүл, 守财奴 - дүйнөкор, сараң, 贪得无厌 - ач көз, тойбос, 眼饿肚饱 - өзү тойсо да көзү тойбос, 一毛不拔 – сараң, кесип алса кан чыкпас, 欲壑难填 - ач көз, көзү тойбос; 9) коркоктук, чочулагандыкты билгизүүдө колдонуучу фразеологизмдер: суу жүрөк, коен жүрөк, жаны оозуна келүү, жан кулактын учунда, жүрөгү оозуна тыгылуу, төбө чачы тик туруу, жүрөгү жок, 胆小如鼠 – коён жүрөк, 胆小鬼 - коркок, 懦夫行为 - суу жүрөк, 忍无可忍 - чыдамсыз, 弱不胜衣 - араң жан, 软弱无能 – алсыз, 谈虎色变 – коркок, коён жүрөк; 10) колунан эч нерсе келбеген, сабатсыз, талантсызды, адепсиздикти билгизүүдө колдонуучу фразеологизмдер: бир кайноосу кем, алипти таяк деп билбеген, дээринде жок, бээ десе төө дейт, көк мээ, мээси бөксө, 百思不解 акылы жетпөө, 不成不材 - колунан иш келбеген, 不学无术 – билимсиз наадан, 才疏学浅 - илими тайыз, 孤陋寡闻 – билими тайыз, 没大没小 – адепсиз, 目老如豆 – кругозору тар, 傻里傻气 - макоо, 放荡不羁 – тарбиясыз.

Чындыгында эле бул маселени изилдөө аркылуу кытай жана кыргыз тилдери адамдын кулк - мүнөзүн туюндурган фразеологизмдерге бай экенин аныктадык. Кыргыз жана кытай тилдеринде кээ бир фразеологизмдер мааниси топ келип, которулушу да бирдей болодугу да аныкталды. Ал эми кээ бир адамдын мүнөзүн билдирген фразеологиялык бирдиктер кытай жана кыргыз тилдеринде семантикасы жана колдонуш ыкмасы менен айырмаланат.

Демек, адамдын мүнөзүн билдирүүчү фразеологиялык бирдиктер речибизде көркөм каражат катары колдонулуп, сөзгө маанилеш өзгөчө туюнтма болуп эсептелет. Мындай фразеологиялык бирдиктерди колдонуу менен биз сөзүбүздүн маани – маңызын толук жана образдуу бере алабыз.

Фразеологизмдер ар бир тилдин улуттук өзгөчөлүктөрүн, маданиятын жана менталитетин чагылдыра алат, ошондуктан бул изилдөө кытай - кыргыз элинин мүнөзүнүн өзгөчүлүгүн аныктоого мүмкүнчүлүк түздү десек жаңылышпастырбыз.

Адабияттар

1. Семенас, А. Л. Лексика китайского языка / А. Л. Семенас. — М. : Наука, 2005. — 313 с.
2. Войцехович, И. В. Практическая фразеология современного китайского языка / И. В. Войцехович. — М. : [Издательство не указано], 2007. — 600 с. — ISBN 978-5-17-045764-9. — EDN QTMHJL.
3. Эгембердиев, Р. Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин семантикасы жана лексикографияланышы / Р. Эгембердиев. — Б. : [Издательство не указано], 2009. — 312 б.
4. Осмонкулов, А. Өнөр алды - кызыл тил / А. Осмонкулов, А. Р. Акунова. — Б. : [Издательство не указано], 2007. — 184 б.
5. Китайско-русский словарь / под редакцией 吴好修. — Пекин : [Издательство не указано], 2006. — 1250 с.
6. Русско-кыргызский словарь : 51 000 слов / под редакцией К. К. Юдахина. — Б. : [Издательство не указано], 2000. — 992 с.
7. Кытайча-кыргызча сөздүк / составитель А. Саспаев. — Б. : [Издательство не указано], 2003. — 1200 б.